

АНТРОПОГЕОГРАФИЯТА, НОВАТА ГЕОГРАФИЯ НА ИКОНОМИКАТА И ПРОСТРАНСТВЕНОТО РАЗВИТИЕ НА СЕЛИЩНАТА МРЕЖА

Проф. д-р Мария В. Шишманова
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Въведение

В настоящето изследване се стъпва на съвременните виждания на антропогеографията и се предлагат някои нови постановки относно нейното тълкуване и развитие. Представя се основата и надстройките на новата география на икономиката и свързаните с това промени в пространственото развитие на селищната мрежа и културните пейзажи. С тези промени се формират и регионалните проблеми на обществото. Разглеждат се неравномерното разпределение на населението по територията, причините за подобно разпределение и неговите социални, икономически, демографски и културни проблеми във връзка със съществуващата географска среда и ресурси, както и необходимите за провеждане политики. Анализирани през тази призма, антропогеографията се явява наука за човека, формиращ своята икономическа, социална и екологична среда за живеене, която трябва да управлява така, че да бъде устойчива във времето и пространството.

Материали и методи

За изходна информация са използвани изследвания на автора и на други изследователи по тематиката, описани в литературата.

За изследването се стъпва на някои теоретични постановки на антропогеографията, които се явяват основа за разсъждения относно съвременното ѝ състояние. За да се достигне до настоящия статус на антропогеографията като наука, трябва да се изясни нейното развитие във времето и възникването на клонове в нея. Тези от тях, които ще се разгледат в настоящето изследване са тясно обвързани един с друг, а именно: градската география (*urban geography*), икономическата география и културната география (*cultural geography*).

Икономическата география или нейният субект се разполага пространствено и формира облика на селищата, а оттам става част от градската география.

Културната география и нейните субекти са тясно свързани с облика и културните дейности в селищата.

Градската география трябва да се разглежда като възникване, развитие и растеж на селищата във вид на „пулсиращ организъм“ в

пространството и затова е правилно да се разглежда пространственото развитие на града и на селищната мрежа във времето.

Резултати и дискусия

1. Теоретични постановки на антропогеографията

Anthropogeography – Human geography терминът е въведен от немската географска школа и се отнасят до така наречената „човешка“ география.

Тя се приема още като течение в икономическата география и има решаващото значение на географската среда, за развитие на човешкото общество.¹

Тя и е клон на географията, която изучава разпределението на дейностите на човека по отношение на географската среда.²

Антропогеографията е клон на географията, която изучава разпространението и социално-икономическото развитие на човека по отношение на околната среда.³

Антропогеографията изучава географското разпределение на човечеството и връзката между човешките същества и тяхната среда.⁴

Антропогеографията е течение в социално-икономическата география, опираща се на идеи на географските школи (в социологията), признаваща природните условия с определяща роля в локализирането с на населението и стопанството. Възниква в края на 19 век.⁵

Фридрих Ратцел (Friedrich Ratzel) в Германия е известен е със създадената от него теория за "жизненото пространство". Занимава се основно с география на човека и неговото взаимодействие с природата. Основоположник е на антропогеографията, а по-късно (1879) публикува своя труд "Политическа география". По-късно негов последовател е немския учен Карл Ритер (Karl Ritter) считащ, че природните условия са причина за възхода на едни и за упадъка на други народи.

Към антропогеографията се насочва Елизе Реклю (Elisee Reclus) във Франция. Той е сред малцината географи, занимавали се последователно с проблема за взаимодействието между човека и природата през втората половина на XIX век. За основоположник на "Жеографи юмен" се счита Пол Видал дьо ла Блаш (1843-1918). Той специализира история и по-късно се посвещава на географията. Чрез принципът човекът – географски фактор той изтъква огромната

---

¹ <http://www.t-rechnik.info/home/search> Български тълковен речник

² <http://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=antropogeografia> Garzanti linguistica

³ http://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/A/antropogeografia.shtml

⁴ <http://www.yourdictionary.com/anthropogeography>

⁵ <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-encycl-term-5088.htm>

съзидателна роля на човека, неговата способност да променя условията за живот.

Антропогеографията е второто голямо разделение на географията. Като дисциплина е отговорна за изучаването на човешките общества от пространствена гледна точка, връзката между тези формирования и физическата среда, в която живеят, както и културни пейзажи и региони, които се изграждат. От тази гледна точка, тя може да се счита за регионална география на човешките общества, която проучва дейността на човека от пространствена гледна точка, създадените културни пейзажи и екологията. Антропогеографията анализира неравномерното разпределение на населението върху земната повърхност. Изучава причините за подобно разпределение на социалните, икономическите, демографските и културните дейности във връзка със съществуващата или потенциална географска среда и съответните различни политически последици за използването на ресурсите.

Хората са винаги част от по-широки социални групи. Тези групи от хора създават социална и физическа среда чрез процеси на преобразуване на собствените им социални структури на земната повърхност, където те се заселват. Тяхното действие променя средата в две посоки, в зависимост от нуждите и интересите на социалните агенти, които ги представляват. Тези промени се дължат на икономически, политически, културни, демографски, и т.н. действия.

Познаването на тези географски системи, образувани от обществото и неговата физическата среда (региони, културни пейзажи, територии и т.н.), е обект на изследване на антропогеографията.

Френската антропогеография представя човека и заобикалящия го свят от екологична и ландшафтна гледна точка.

Първият проблем на „човешката“ география е изясняването на връзката между човека и околната среда, като се разглежда и пространствения аспект.

В голяма част от изследванията антропогеография е представена като екология на човека.

Антропогеографията е научно описание на антропогенните пейзажи и тяхното разпространение и разпределение на земното кълбо.

Области на изследване на антропогеографията

Първоначално антропогеографията изследва човешките региони и взаимовръзките между човека и околната среда. Тя е в търсене на своята идентичност, на нещо, което може да я определи и да я отличи от природните науки и другите хуманитарни науки.

Районът идентифицира обхвата на нейния анализ.

По-нататъшното ѝ развитие обхваща знанията за социалните процеси, пораждащи поява на различни направления, които се развиват като относително автономни научни клонове. Всичко това идва да замени първоначалната концепция за „човешката“ география чрез интегриране на редица системни знания, проучени по-подробно от науката като:

География на населението, която изучава структурата на разпределение на човешките общества във времето или историческите процеси, които са създадени или модифицирани по земната повърхност.

Икономическата география, която изучава моделите и икономически процеси и тяхното разпределение във времето и по същество по земното пространство. Погледнато по същество икономическа география проучва географското разпределение на икономическите фактори и отражението им върху държави, региони, и като цяло влиянието им върху човешките общества. Тя е тясно свързана с икономиката, но с акцент върху въпросите, свързани с географското разпределение на икономическите фактори. За Кругман тя е "клон на икономиката" за "локализация на производството в пространството".

След Втората война пространството на търсене в глобалната сфера са обществените явления и културните различия и нараства значението на **социалната и културна география**. В същото време, много държави, трябва да си възстановяват градовете. Новият град се разраства бързо. Нарастват тенденциите на разширяване на града и настъпва бум в урбанизацията, с което се увеличават и градските проблеми. **Градската география** в антропогеографията постепенно заема важна позиция.

Културната география е клон, който демонстрира подход към човешката география, който изследва взаимоотношенията между хората и културните пейзажи. Въпреки, че този подход е въведен от Видал де ла Блаше (Vidal de la Blache) и географи като американеца Карл Зауер (Carl Zauer от Калифорнийското училище по география) и други, които я доразват до такава степен, че основават школа или „зачеване“ на географията в XX век. Културната география изучава символите, които са присъщи на определени местности и по-големи пространства. Примерът на изследване е градската география.

Градската (Urban) география е наука за градските агломерации, представлявани от градовете, населението, техните характеристики, историческото развитие, функциите им и материалната среда.

Руралната география изучава света на селските райони, структури и системи на земеделие, икономически дейности, извършвани в тях (селско стопанство, туризъм), модели на заселване и проблеми,

свързани с тези области (обезлюдяване, стареене, икономически, екологични и т.н.). Като сродни науки могат да споменат агрономството, социологията и икономиката на селото.

Политическата география е отговорна за изследване на политическите пространства. Като сродна наука може да се споменат политическите науки, геополитиката и мултидисциплинарната област на международните изследвания.

Медицинската география се занимава с изследването на въздействието на околната среда върху здравето на хората и географското разпространение на болести, включително и изследване на факторите на околната среда, които влияят на тяхното разпространение.

Геронтологичната география се занимава със социално-пространствен анализ на последиците от застаряването на населението, от разбирането за връзката между физическата и социалната среда и броя на възрастните хора в различни мащаби – микро (домакинство), мезо (махала) и макро (град, област, държава), и т.н. Приносът на географията на стареенето, като това на Г. Роулс (Graham D. Rouls), допринася за геронтологията, околната среда, екологичните аспекти на геронтологията, присъщи на развитите и развиващите се страни. Тази наука има синхронен аспект, а именно, че анализира организационните структури в човешкия свят в даден период, както и диахронен аспект, че анализира процесите, които с течение на времето водят до образуването на такива структури.

След Втората световна война бързото развитие на туристическия сектор и значимостта на приходите от туризма имат нарастващо значение за националния доход. **Географията на туризма** се развива бързо, за да стане нов клон на човешката география.

2. Пространствено развитие на града и на селищната мрежа

Краткото определение на града може да бъде: концентрация на население и функции със стабилни структури и територия.

Градовете имат дълга история, въпреки че съществуват различни мнения за случаите, в които дадено древно селище може да се счита за град. Първият истински град е наричан понякога голямо населено място, където обитателите не се ограничават само до фермата в околните земи, но започват да имат специализирани професии. Обществата живеещи в градовете, често са наричани цивилизация.

Според тази дефиниция, първите градове, които знаем са били разположени в Месопотамия, като Ур и Урук, или по протежение на реката Нил, долината на Инд и в Китай. Преди посочените са малко селищата, достигащи значителни размери, въпреки че има изключения като например Йерихон, Чатал Хююк и Мергарх. Първите градове

израстват в плодородните земи по главните реки и огромните селскостопански равнини или в местата около търговските пътища.

Най-античната градска структура, за която са открити следи, датира от преди 8000 г.пр.н.е., 4500 години преди развитието на голямите речни цивилизации в Месопотамия и Египет. Това е градът Ерихон в района на Мъртво море, вероятно построен благодарение на търговските дейности, свързани с експлоатацията на сол и минерали в района. Масивните стени и останки от отбранителна кула свидетелстват за воля, която позволява да постави града в една сложна система от взаимоотношения с околната територия.

Първият градски център, от който са останали следи е Чатал Хююк, в съвременна Турция (6000 г.пр.н.е.). Той е представлявал съвкупност от малки тухлени къщи, обхващащи целия хълм. Картини и стенни релефи ни показват важни аспекти от културата на обитателите му. Ловци увити в леопардови кожи преследващи плячката си, огромни лешояди изяждащи главите на трупове, стилизирани леопарди доминират върху стените, като по този начин се защитава града и омилостивява лова, сложни цветни геометрични украси красят интериора. Откриват се в зародиш градивните елементи на всяка градска цивилизация.⁶

2.1. Специализация и диверсификация на дейностите

Това което се намира в ембриона на градивните елементи на всяка градска цивилизация са **диверсификация на дейностите** (земеделие, лов, търговия), **наличие на специализирани дейности** (художници), **обекти и структури с многоцелеви стойности** (жилищно ядро, светилище, склад). Въпреки това, все още не съществува реално понятието „градско пространство”. Сградите – къщите са построени една върху друга, липсват улиците. Градът е разделен на „функционални части”, посветени изключително на култа, търговията или живота на общността. **За тази организация трябва да се изчака формирането на едно по-сложно общество.** Интензивната работа по организацията на територията по отношение на натрупаните богатства от земеделската продукция позволява да започне да се търгува с други производителни центрове на суровини и да се поддържа една класа от обществото, която да организира и представлява влиянието на града върху околната територия (войници, ковачи, счетоводители, занаятчии, инженери). Бързо се изгражда **мрежа от малки градове, зависими и под влияние на най-важните центрове. Същите йерархични отношения, които се формират в града, са пресъздадени между**

---

⁶ Ковачев, А...М. Шишманова и др. Градът, 2014, Развитието на града от „център - периферия” към полицентризм, 2013, ИК Геа-Принт, Варна-София , pp.425-530

малките и големите градове. Градските центрове се разширяват и се изграждат нови и различни елементи. Високите стени защитават жителите и особено хранителните запаси, докато жилищните територии са разделени от централните сгради (храмове и дворци). В дворците са концентрирани различни управленски дейности: книжовници и служители записват движението на стоки и организират производствената и търговската дейност. Множеството управленски функции правят царския дворец да представлява най-голямата сграда в града. Неговото величие се използва и за да покаже силата и богатството на управляващия екип. (Lefebvre, H. 1976).

Градското пространство започва да се схваща в единството си, но има и своя специфика. Градът вече не е случаен набор от сгради. Те са в точно подредена структура. Развитието на архитектурни и инженерни техники, както и воденето на счетоводните дейности се придружават от развитието на способността да се „мисли“ за града. Доказателство за казаното е намерената глинена плочка от 3000 г. пр. Хр. с карта на шумерската съвкупност от Нипур, където функциите са ясно различими по река Ефрат, както храма и изкуствените канали. В долината на река Инд първият голям градски център се развива около 2500 г. пр. Хр. – Мохенджо Даро. Прилича на голям административен център (населението достига 40 000 жители) с минерални бани, складове и канализация. Къщите са двуетажни, често с кладенци и самостоятелен санитарен възел. Това е може би първият модерен град с подредена структура и най-съвременни инженерни решения, които се откриват само в най-богатите и най-големи римски центрове (Рим и Помпей) или няколко хиляди години по-късно в Париж (канализационната система там ще бъде изградена през 1854 г.) и в Лондон (1859 г.).⁷

2.2. Градът – социално стратифициран и сложен организъм

Гръцката цивилизация постепенно се развива по модела на Месопотамия – „Град на дворци“, но в по-малък мащаб. Малки укрепени градове защитават ограничена територия и всъщност се изграждат отбранителни структури за хранителните запаси. Само в по-късно време, а именно през VIII-VI в. пр.н.е. става промяна. **Селата са склонни да се обединяват с градските центрове. Малката крепост – град представлява вече социално стратифициран и сложен организъм, който контролира големи части от територията.** Свещеният ареал, обикновено разположен в най-високата част на града, се замества с двореца от архаични времена, като същевременно запазва

---

⁷ Benevolo, L. 2006, *Storia della citta'*. Bari, Laterza., 123, 189, 211, 243, 254, 301, 332 p

функциите на укрепената крепост. В градския ареал се локализира една зона, посветена на търговските дейности и политическия живот.⁸

Една от характеристиките е съществуването на „свещените градове“ като Делфи, изградени почти изцяло от култови сгради, но в средата са ситуирани плодородни земеделски площи на разположение на свещеническа каста, която ги обитава. Развитието на градски центрове с последващо увеличаване на населението им, необходимостта от засилване на обмена и контрола на търговските пътища и териториите, богати на суровини, довеждат до създаването на задгранични „колонии“ по протежение на всички брегове на Средиземно море. Така **урбанистичният гръцки модел се разпространява** в голям мащаб.⁹

2.3. Роля и функции на градската политика

Градското развитие е съпроводено с дълбоки теоретични размисли върху ролята и функцията на градската политика (с нея се занимават едни от най-големите философи – Платон и Аристотел), което е отразено и в градските концепции. Архитектът Хиподам от Милет, работил с Перикъл, теоретизира идеалния град за десет хиляди обитатели, които са разпределени в три класи (занаятчий, земеделски производители, защитници). Те са ситуирани в центъра на територията, разделена на три части, които съответно трябва да се поддържат. Хиподам предвижда град, построен в съответствие с конкретен план, в който ориентацията и евентуалното развитие на градската ядрото е точно определен. Той е изобретателят на ортогоналния градоустройствен план, разделен на функционални зони, като йонийските градове Милет и Приене.

Различните функционални зони са разположени на различни нива. Градът вече е структуриран в комплекс от сгради в обществени и частни пространства, където гимназията е мястото за просвещение, стадионът, театърът, храмовете, светилищата и библиотеките стават основни елементи и свидетелстват за неговото богатство и жизненост.

2.4. Градът като отворена система и сливане с околната среда

Ръстът на античните и средновековни империи са довели до още по-големи столици или административни седалища на провинции. Рим с повече от милион и половина жители през II век се наподобява вече от ориенталския Константинопол. Китайски и индийски градове приближават половин милион жители или ги надвишават. По същия начин и в други територии се появяват големи административни и

---

⁸ Ковачев, А...М. 2014, Шишманова и др. Градът, Развитието на града от „център - периферия“ към полицентризм, 2013, ИК Геа-Принт, Варна-София, pp.425-530

⁹ Benevolo, L. 2006, *Storia della citta'*. Bari, Laterza, . 123, 189, 211, 243, 254, 301, 332 p

церемониални центрове, въпреки че са в по-малък мащаб. Между 250-280 година **градовете са отворени и се сливат с околната среда – полето**, но след варварските нашествия започва затваряне в рамките на стените. Между 895 и 955 г. – втората вълна от нашествия укрепва стените и замъците.

По време на златния век на Римската империя комплексът от социална стратификация, специализация в занаятчийството, икономическите излишъци, натрупани чрез използването на огромни земеделски земи, богатствата от търговията от Средиземноморието, както и систематичното използване на робски труд, позволяват разкрояване на града с произведения на изкуството от всякакъв вид.

2.5. Икономически и политически упадък на големите градове

През късноантичната епоха **настъпва постепенно икономически и политически упадък на големите градове**. Постепенната загуба на контрол над Средиземно море и над африкански и испански владения, както и необходимостта да се утвърди господството над германските и далматинските провинции (където въстанията са по-многобройни и има нарастваща заплаха от все по-големи миграционни движения на номадски популации) довежда до придвижване на оста на империята на север. Градският модел, в който се развиват новите столици, не е иновативен. Той се състои от императорски дворец, форум, цирк, монетен двор, които са в сърцето на градската тъкан. Икономическата криза и загрижеността за общото положение обаче ограничават монументалния характер с акцент върху семейството и отбраната. **Християнски базилики** и някои структурни елементи, характеризират новия град и те се превръщат в централен елемент, около който през Средновековието **градската тъкан се организира, както се случва в древния град с пазара и форума**.

2.6. Разруха на града

В края на империята контролните териториални, военни, бюрократични и икономически структури, свързани с нея, както и стабилността на селищата в Европа, които не са европейски, а на номадски народи, носят в продължение на няколко века радикална промяна за града. Класическата цивилизация вижда в града център на неговата политическа и социална организация. Новите народи обаче са организирани в племена и имат по-малко разнообразна социална структура. Градът губи значението си през VI и VII век след бавен спад в края на късноантичния период, дължащ се както на постепенното **отслабване на интензитета на търговия на дълги разстояния, така и на по-ниския контрол над селската среда**, от която зависи

препитанието на града. Освободени от точни политически и бюрократични функции, **градовете обедняват и са частично изоставени**. Също така, без управляващата класа да е в състояние да координира поддръжката на изградеността, набирането на средства и стоки и със загубата на технически умения и специализирани занаятчийски функции, **сложните структури**, които характеризират римските центрове (бани, водопроводи, тръбопроводи, пътища, мостове), **се влошат бързо и изпадат в разруха**.¹⁰

В много случаи **се добавят грабежи и унищожаване**. Често самите обитатели се опитват да възстановят строителни материали в състояние на регресия или в пълна парализа от пазарите и липса на суровини. Само през VII век градът започва да се реорганизира благодарение на присъствието на църквата в политическия вакуум и се определя постепенно като нова сила в състояние да възстанови ролята на столица. Функцията, приемана за баланс между различните римско-варварски държави, дава на града определена политическа и икономическа тежест. Много градове, построени на морето, стават несигурни заради разпространението на пиратството.

От друга страна, регресията на търговията по море дълбоко трансформира икономическата структура. Често поради загуба на необходимата техника за поддръжка и затлачването на много пристанища се преминава към създаване на градове във вътрешността или в по-защитени зони. Венеция се заражда от движение към брега – в лагуна, и следователно е по-защитена и по-лесно се защитава.¹¹

2.7. Зараждане на център-периферия на града

Не може да не се отбележи демографската криза, засегнала Европа, причинена от нашествия, войни, епидемии и глад. Оцелелите градове намаляват много. Интересна е съдбата на Сплит, който е издигнат от руините на императорския дворец. Стените на града се използват като цитадела чрез адаптиране на съществуващите структури за нови жилищни нужди. Това показва не само намаляване на населението, но недостиг на доставки на строителни материали. **Аристокрацията, съгласно една тенденция вече в сила от късната античност, се оттегля в провинцията, в селските райони**, за да наблюдава земеделското производство и да се опази от набези и нападения. Разпадането на държавното единство и ефективната липса на строг контрол на новите царства разпокъсва територията на по-малки

---

¹⁰ Guidoni E. 1970, La città europea. Formazione e significato dal IV al XI secolo. Milano, Electa, p.34, 61

¹¹ Ковачев, А...М. 2014, Шишманова и др. Градът, Развитие на града от „център - периферия” към полицентризм, 2013, ИК Геа-Принт, Варна-София, pp.425-530

единици – действително независими и слабо общуващи, гравитиращи около замъка, в който живее господаря. **Близо до това ядро може да се образува едно малко или по-голямо село, в което се концентрират някои основни занаятчийски дейности**, най-вече за обслужване на господаря. Замъкът, ако е необходимо, може да настани във вътрешността си селско население, грижещо се за земите на господаря.¹²

Градът също играе основна роля в арабския свят, където гъста търговска мрежа по море и суша (до голяма степен заместваща римската) остава съсредоточена върху градските центрове и техните пазари. Много арабски градове растат на основата на ядрата от имперска епоха. Пример са Александрия, Дамаск или Ерусалим. Многобройни са новосъздадените градове въз основа на тяхното богатство и жизненост като Багдад, Кайро и Самарканд. Запазват се много градове на древния Изток или тези центрове се **появяват като плътни агломерати** – струпвания на сгради-къщи, защитени с високи стени. Характеризират се с наличието на джамии, които често са свързани с училища, изучаващи Корана, обществени бани и кервансараи (места за спиране на кервани) със стоки движещи се от един град в друг. Багдад е свидетел на разцвета и значението на много от тези места през XII век, когато вероятно е достигнал един милион жители.¹³

По време на европейското средновековие градът е бил политически субект и сбор от къщи. Градските резиденции довеждат до освобождаване от традиционния селски бит и задължения към обществото. В Германия за това състояние има поговорка „Въздухът в града те прави свободен”. В континентална Европа е имало случаи, когато градът е със свое законодателство. В градовете, разполагащи със закони, които представляват различен код от този на провинцията – селската територия, гражданите често се различават от населението в останалото пространство.¹⁴

В изключителни случаи, като например тези на Венеция, Генуа или Любек, самите градове стават могъщи държави. Понякога те вземат под свой контрол околните райони или стабилизират обширни морски империи, **въпреки че това понякога може да попречи на последващото развитие на голямата държава със собствена икономика**. Подобни явления се повтарят и на други места, както е в случая на Сакай, който се радва на значителна автономия в края на средновековна Япония.¹⁵

---

¹² Gutkind E. A., 1974/1972, International History of City Development. Londra, p. 56

¹³ Mumford L. 1961, La città nella storia. Milano, Bompiani, p. 43,123

¹⁴ Guidoni Enrico. 1981, La città dal Medioevo al Rinascimento. Roma, Electa, p. 45

¹⁵ Ковачев, А...М. 2014, Шишманова и др. Градът, Развитие на града от „център - периферия” към полицентризм, 2013, ИК Геа-Принт, Варна-София, pp.425-530

2.8. Градът – икономически просперитет, диверсификация и създаване на класа от обучени специалисти

През IX век, успоредно с формирането на големи национални монархии, някои градове се превръщат в център на новите икономически и бюрократични териториални образувания и са украсени с дворци, църкви и монументални катедрали, благодарение на възстановяване на икономическия просперитет (икономически излишък; движение на материали и суровини; диверсифицирани занаятчийски техники). Волята на суверена е да направи осезаемо своето богатство – в случая Аахен, царството на Каролингите, за да създаде един град, идеален наследник на Рим. Тогава започва процесът на постепенно икономическо съживяване на основата на утвърждаване в цяла Европа на нов социален и производствен феодален модел. Той започва от X век, придружен с увеличаване на населението. Този модел се обяснява с по-добрите условия на живот и с края на големите миграционни вълни и опустошения, произтичащи от тях, като се създават условия за нов феномен на урбанизация. Много полуизоставени или съборени градове се разширяват, което се вижда от новите градски стени. Те са обогатени със занаятчийски магазини, фабрики и нови структури, като например обществени сгради, които служат като офиси на местните власти, сградата на епископа, покрити пространства за търговия, помещения на различни гилдии, търговски дружества и банки. Болоня, Париж и Павия откриват учебни центрове и университети, свидетелстващи за необходимостта от нови градски и държавни реалности на бюрокрацията и създаване на класа от обучени специалисти.¹⁶

Растежът на тези градове, подкрепени от силен прираст на населението (спрян само от избухването на епидемиите през XIV век), е съпроводен от постоянно и често хаотично градоустройствено планиране, позволяващо само частично и недобре организирано разделяне на града на райони за изкуства и занаяти. Тези нови градове имат вертикално развитие и жилищата достигат няколко етажа. **Икономическото развитие и диверсификацията на производствените дейности в градовете, така и между различни градове, позволява през XIII век окончателното консолидиране на градския опит в цяла Европа.** Типът на града, който се разпространява, е предназначен да остане почти без промяна поне до индустриалната революция.¹⁷

---

¹⁶ Пак там

¹⁷ Пак там Ковачев, А...М. 2014, Шишманова и др. Градът, Развитие на града от „център - периферия” към полицентризм, 2013, ИК Геа-Принт, Варна-София , pp.425-530

Също така територията има тенденция да придобива морфологичните характеристики, които остават до днешни времена, а именно организацията около тези градски центрове, която все още съществува. Например в Централна Италия се **формира система от градове-държави на основата на преобладаващата търговия като икономическа функция, но във всеки случай добре свързана със селскостопанското производство и контрола на околната територия.** Този опит се напomnia от държави от разширен тип и понякога от общността на много градове-държави на древния свят. Същото явление се развива в Северна Европа, където се образува истинска сплав между търговските градове на Балтийско море и Долна Германия – Хамбург, Бремен, Любек, Гданск и Рига, и **се анимира гъста мрежа от търговски връзки, която консолидира градското развитие на тези населени места** от Северна Европа. По същия начин се утвърждават градове като Гент и Брюж във Фландрия, в центъра на една важна област на производство и преработка на тъкани, или като Троа във Франция и Франкфурт в Германия, местата на известни търговски панаири. По Средиземноморието се създава мрежа от градове с голямо значение и се основават нови центрове.

Повечето градове са много по-малки. През XVI век само около две дузини населени места в света се обитават от повече от 100 000 жители. През XVIII век има по-малко от петдесет такива градове, които достигат до 300 през XX век. Малкият град от началото на модерния период може да наброи само 10 000 жители и градчетата дори са с още по-малко население.¹⁸

Докато градовете-държави на Средиземно море или Балтийско море са били копнеж през XVI век, големите европейски столици се възползват от растежа на търговията, която е следствие от появата на икономиката през Атлантическия океан, подхранвана от среброто на Перу и другите богатства на Новия свят. През XVIII век Лондон и Париж си съперничат с добре развитите традиционни регионални столици като Багдад, Пекин, Истанбул и Киото.

Развитието на съвременната индустрия от края на XVIII век провокира и утвърждава масовата урбанизация и довежда до появата на нови големи градове, на първо място в Европа и след това в останалата част от света. **Новите възможности произвеждат голям брой имигранти от селските райони в градските ареали.** Днес около половината от населението на света живее в градовете. Милиони хора

---

¹⁸ Ковачев, А...М. 2014, Шишманова и др. Градът, Развитието на града от „център - периферия” към полицентризм, 2013, ИК Геа-Принт, Варна-София, pp.425-530

всяка година продължават да се „изливат” в развиващите се градове на Азия, Африка и Латинска Америка.

2.9. Съвременни процеси на урбанизация и формиране на агломерации

Урбанизацията е процес на градска концентрация. Тя създава пространствената дифузия на населеното място и на градските функции върху околната територия с образуването на мрежа от градове, йерархично подредени така, че да разпространява „капиларно“ услугите, или така, че да се ограничи до минимум движението на населението. Резултатът е създаване на система от „централни места”, всяка от които е „оборудвана“ с производствени територии и третичен сектор в зависимост от нейния размер, плътност на населението в региона около нея, и оттук и големината на територията зависи от потенциалните потребители. Тази територия от своя страна, корелира чрез ефективността на средствата за комуникация. Максималното разстояние на предвижване практически става възможно по отношение на икономичността, достъпа до създадените стоки и услуги, или възможността да бъдат разпределени от „врата до врата”. Всеки център приема по този начин точно своя ранг в йерархията и оказва своето влияние върху площ на гравитация, която е лесно разпознаваема.

Процесът се е развивал от моноцентричен град (агломерация), с отделяне на жилищните и производствените ядра (нови градове, сателитни градове), които по-късно приемат автономен характер. С функционалния си растеж съществуващите центрове първоначално силно привличат миграционни потоци от централния град и след това могат да направят преоценка на специфичните си възможности и функции, чрез стабилизиране на отношенията си не вече на зависимост, а на основата на реципрочно взаимодействие с големия град. Това е и феномена на конурбацията, която се разстила на по-широка географска територия и води до урбанизиран регион. Това е територия, където мрежа от градове я покрива при запазване на селскостопанските пространства, вмъкнати в нея, като начинът на живот във всеки случай може да бъде определен като „градски“. Това явление е намерило най-висшия израз в Съединените щати на североизток (мегаполиси), а впоследствие и на югозапад (между Сан Франциско и Лос Анджелис); в Европа – в Англия в Южен централен регион; в Германия (Рур, басейна на река Рейн), в Холандия и в Северна Италия (долината на По), в Япония в югоизточния бряг на остров Хоншу, между Токио и Кобе. Степента на урбанизация на една страна се измерва, като цяло, като процент от градското население от общия брой на населението. Този показател е различен в различните континенти и страни. Примери могат да се дадат за страните на Латинска Америка като Перу (71% от които

почти половината в агломерацията на столицата Лима) и в Африка, като например Сенегал (42% - две трети концентрирани в Дакар) и Нигерия (48%), където повече от 30 града с население над 200 000 жители не представляват органична система, а агломерации, изолирани по между си поради етническо разделение. И накрая, 73% от Русия изразява теглото на големите градове (Москва, Санкт Петербург) и многобройните индустриални градове, където съветският модел бе силно центростремителен и със слаба интеграция със съседните райони. Обратното тези стойности, на показателя за урбанизираност са равни на или по-големи от 80% в САЩ и Канада, както и в Европа – Белгия (97%), Великобритания (90%), Холандия (81%), Германия (75%), Дания (86%), Швеция (84%), Франция (77%), където е достигната зрелостта на процеса, въпреки че е необходимо да се обслужват регионалните дисбаланси, свързани с физическите условия (напр. Канада и Швеция, поради урбанизацията, виждат по-голямата част от населението концентрирано в южната част на тяхна територия по очевидни климатични причини) или исторически (напр. във Франция не е премахнат напълно ефекта на „гигантизъм“ на Париж). В Испания показателят е 77% в сравнение с 68% в Италия, чиято градска мрежа със сигурност може да се дефинира като по-интегрирана.

Метрополисът (на старогръцки μήτηρ = майката и πόλις = град / население) е голям град, с гъсто населена площ, икономически и културен център на регион или страна, а често и възел на международните комуникации.

В древна Гърция терминът се използва за колониите, за да се назове града, от който са започнали първите заселници, от храма, от който е бил донесен свещения огън и който ще изгори в първия построен храм. Впоследствие на латински думата означава център на провинция или важен архиепископски център на църковната провинция.

Съвременното значение на думата може да се определи като един столичен реал, като набор от свързани помежду си градове с експлоатация на метрото и обвързането им със стария център.

На френски и португалски език, думата е за идентифициране на част от територията на страната на европейския континент, обратното на отвъдморските територии.

Метрополисът се счита за град с най-малко 2 милиона души в своя периметър на влияние.

Мегаполисът е огромна площ урбанизирана територия с регионално измерение, когато няколко градски райони се обединяват и се сливат в една непрекъсната застроена среда с големи размери. Новият вид селищно формиране приема характера на различна и по-обширна градската структура с взаимосвързани части.

Терминът мегаполис идва от един стар гръцки град Мегаполис, израснал при сливането на 35 аркадски полиса в 370 г. пр.н.е. в Аркадия (Пелопонес). В нашето съвремие терминът бе приет от Жан Готман (Jean Gottmann) през 1957 г.

Мегаполисите имат по-развити градски качества, в резултат от огромен набор от функции и дейности, които все повече и повече се специализират. При първоначалното определение на Готман мегаполисът има полинуклеарна структура, специализирана, но и „мъглява“, с общо население от най-малко 20 милиона жители, която не изисква непрекъснатост на застрояката, като включва земеделски площи и гори.

Първият случай на мегаполиса в действителност бе изследван по урбанизираната крайбрежна ивица на североизточната част на Съединените американски щати, която се простира от Бостън до Вашингтон. Това е най-старата урбанизирана територия на САЩ в района, която е приблизително на територията на оригиналните колонии, учредителки на американския щат. В него са съсредоточени големите градски центрове като Ню Йорк, Вашингтон, Балтимор, Филадельфия, Бостън, с високо развити и специализирани функции на своето пост-индустриално общество. По този начин се създава нова форма на градска непрекъсната застрояка, където приемствеността на тези градски райони е разделена само от малки залесени площи, които стоят символично.

Други мегаполиси са идентифицирани и анализирани от други учени през шейсетте и седемдесетте години. Доксиадис (Doxiadis) изучавал мегаполиса на Големите езера, Питър Хол – английските мегаполиси, Изомура (Isomura) и други японски мегаполиси на Токайдо, други италиански учени – Средиземноморския мегаполис.

Най-голям брой агломерации влизат в състава на мегаполиса Босваш – 40. На първо място по население се нарежда Токайдо с над 55 млн. души, а по територия – Чипитс – 160 хил. кв. км.

Съвсем наскоро един мегаполис е признат в урбанизирания конгломерат-агломерация, населена от десетки милиони жители, който се разгъва върху една обширна територия от Лондон, Англия, до долината на По, западната централна част, която минава през страните от Бенелюкс, швейцарския конгломерат Женева–Берн–Цюрих и басейна на германския Рур. Тази географска единица е определена за „европейския гръбнак“, тъй като е на централно място в континента, а от Роджър Бруне (Roger Brunet) в началото на деветдесетте години е определена като „синия банан“, заради формата, в която тя се появява в сателитните изображения. Супер-европейският регион е политически и икономически двигател на Европейския съюз и доминира в

отдалечените райони, които са по-малко динамични по отношение на населението.

3. География на новата икономика

Икономическите дейности са локализирани нехомогенно в географското пространство. Обикновено тези разлики се обясняват с различните инвестиции, технологии или институционални политики. Географията на новата икономика предлага алтернативно сближаване на регионите за обяснение на локализирането. Фокусира се, като се използва склонността на предприятията и на работещите да се концентрират в региони, които стават постепенно по-интегрирани. Това сближаване дава предимство да се обясни защо регионите с много сходни характеристики се развиват по много различен начин (проблем, който остава неразрешен с традиционното сходство). Географията на новата икономика търси да обясни също специализацията на региона и феномените на бърза индустриализация.¹⁹

3.1. Географска концентрация и увеличаване рентабилността

Според Пол Кругман (Paul Krugman) в *Geography and Trade* (1991), концентрацията е най-характерната особеност на икономическите дейности в географското им разполагане.²⁰ Най-представително за висока степен на концентрация е както населението, така и производството. Дава се пример с региона на Големите езера в САЩ. Макар да съвпада със стандартната теория за края на осемдесетте години на XX век, свързана със сравнителните преимущества, Кругман прибягва към моделиране на неперфектната конкуренция (монополна конкуренция на Dixit-Stiglitz)²¹, цените на транспорта достигат „айсберга“ (Samuelson)^{22,23}, за да въведе и увеличаващата се рентабилност.

---

¹⁹ Шишманова, М. 2010, Модели на централните и периферни райони, Списание "Управление и устойчиво развитие", Лесотехнически университет, София, том 27, бр. 3-4, pp.176-183

²⁰ Krugman, P., *Geography and Trade*, Massachusetts Institute of Technology, The MIT Press, Massachusetts, 1991, p.30-39

²¹ www.colorado.edu/Economics/courses/Markusen/.../phdnts11.pdf Monopolistic Competition1-Dixit-Stiglitz

²² Samuelson, P., W. Samuelson, *Economics*, book review from *Christian Century* in Reference provided free by Find Articles, 1980, p. 30- 49

²³ Samuelson, P., *Economics*, McGraw-Hill Education (India) Pvt Ltd, 2005, p.43, 69, 109

3.2. Увеличаваща се рентабилност

Взаимодействието като размяна се създава от различията в специализацията, основана на увеличаващата се рентабилност, повече отколкото от екзогенни разлики в ползването на ресурсите и/или продукцията. Моделните теории за ендогенното развитие също правят връзка с увеличаващата се рентабилност.

Промишлено-производствената верига в САЩ в началото на 1900 г. или голяма част от американската индустрия е концентрирана в един ареал, редуциран в посока Север – Изток.

Производствената верига се формира през втората половина на XIX век благодарение на индустриалното производство и се имат предвид предимствата ѝ пред отделните предприятия, които като са локализирани в близост могат да формират верига. Аналогични опити са верифицирани и в Европа в ареала на Рур – Северна Франция, Белгия и Италия (индустриалния триъгълник).²⁴

3.3. Създаване на производствена верига. Преход

Моделът успява да обясни синтезираната история на зараждането на производствената верига. В началото се започва с едно предимно селскостопанско население, малка по мащаб индустрия и скъп транспорт, при което не може да се осъществи концентрация.

Манифактурната индустрия се заражда там, където има повече население (търсене), което е началното предимство. В началото на миналия век първите инициатори на мащабно производство използват новите технологии за стабилизиране на големите предприятия, за да обслужват националния пазар. С увеличаване на мащабната икономика и намаляването на цената на транспорта се завишава квотата на заетите в индустрията и началната преднина се поддържа.²⁵

Повече от едно десетилетие, откакто новата икономическа география (NEG) се появи с най-вече добре познати методи за моделиране като „Диксит-Стиглиц, айсберги, Еволюшън“ от Фуджита (Fujita), Кругман и Венабълс (1999). Тези нови техники, представят за първи път територията като ядро и периферия (CP). Моделът, разработен от Кругман (1991) – пълноправен общ подход на равновесие – доведе до множество изследвания.

Въпреки забележителния растеж на теорията на NEG, някои фундаментални въпроси остават. Един от най-важните въпроси за решаване е да се въведат отново пространствените аспекти в теорията. Въпреки че тази посока бе преследвана в началните стадии на развитие

---

²⁴ Krugman, P., *Geography and Trade*, Massachusetts Institute of Technology, The MIT Press, Massachusetts, 1991, p.30-39

²⁵ Пак там

на NEG (напр. Кругман, 1993, 1996; Фуджита и др., 1999), наскоро теоретичните изследвания са ограничени почти изцяло до два региона СР-модел, в които много от основните аспекти на „пространството“ или „географията“ са почти изчезнали.

В резултат на това, малко се знае за богатите свойства на СР-многостранния модел и местоположението на предприятията. Предвид факта, че анализът на два региона има някои сериозни пропуски като лимитиране на пространството, може разумно да се твърди, че „теоретичният анализ на икономическата география трябва да положи усилия, за да се проучат и други извън случая на две населени места. С други думи, напредва разбирането ни за мултилокализация NEG/СР-модел, което е предпоставка за бъдеща системна емпирична работа, както и като за систематична оценка на предложения за политики.

Защо, въпреки очевидните нужди, са настъпили много малко теоретични изследвания върху мулти-локация СР-модел в последното десетилетие? Това изглежда е пряк резултат от техническите трудности, които неизбежно възникват при разглеждането на сравнителните статични свойства на СР-модел мулти-място²⁶. Както е добре известно в NEG теорията, СР-модел за две места за локация в зависимост от транспортните разходи, показва „бифуркация“ от симетрично равновесие на един асиметричен модел. При работа с СР многостранният модел населено място, има вероятност да се срещнат по-сложни бифуркационни явления и следователно трябва да се разработят по-добри методи, които да ги анализират. За разлика от голям брой изследвания от модела на СР, които са процъфтявали през последното десетилетие, е имало много малък напредък в разработването на ефективни подходи към този проблем, като бифуркацията е разработка на Кругман (1996) и Фуджита и др. (1999).

Единственият метод, който се използва за анализ на бифуркация в СР-модел с много места (1952) е подходът на Тюринг, който се фокусира върху появата на нестабилност при равномерното разпределение на равновесие („плоска земята - равновесие“) на мобилни агенти. Като се приеме определен процес за корекция, се изследва тенденцията на икономиката, която се локализира далеч, а не чрез приближаване към „плоската земя“. Това води до определено равновесие и при поява на нестабилност, предполага появата на някои агломерации. Кругман (1996) и Фуджита и др. (1999) прилагат този

---

²⁶ Възприема се като ареал върху който са оставили отпечатък географски изменения, исторически и обществени събития. Независимо, че в съвременните философски представи „то“ се разглежда като географско понятие, мястото с неговите признаци и характеристики (природни, човешки, икономически и др.) със сградите, съоръженията и комуникациите в, под и над него е и технологично определено.

подход към модела на СР с континуум на места по периферията и успяват да докажат, че там има стабилно намаляване на приходи.

Полюсът на растеж е едно цяло, което има капацитета да предизвика растеж в друго едно цяло, като се опира на еволюцията на икономиката, в която има балансиран растеж и в чийто мотор е включена инвестиция.

Полюсът на развитие има обаче капацитета да провокира взаимодействие между икономическата и социалната структура, чийто ефект е да увеличава комплексността на цялата икономическа и социална система и да разширява своите многомерни доходи.

Тази концепция за полюса на развитие, която Перо (Perroux) предлага за ползване, се взимства напълно от друга теория, наречена „теория за общото равновесие на активните единства”. Тази теория приема, че действащите единства имат капацитета да променят човешката и материална среда, като определят чрез промените „водещото” – leadership. Икономическото пространство, в което действат активните единства, е едно абстрактно пространство (подразбирано като поле на сили), конструирано от центрове (полюси и центрове), формиращи центробежни и центростремителни сили. Това пространство не е техническото пространство на предприятието, което има централна роля при анализа на полюса на развитие. Перо счита също така за значими и „ефектите от интензифициране на икономическите дейности, получени от близостта на човешките контакти”.²⁷

3.4. Състояние на централните райони и периферията в България

3.4.1. Ситуация на централните райони

Централните райони обхващат 45% от територията на страната. В тях се формират агломерационни ареали. В обхвата на агломерационните ареали се включват 88 общини с общо население 5885455 души²⁸, което съставлява 77,4% от населението на страната. Различията по общини са в границите от 1247050 за Столичната община, 347400 за Пловдив и 326528 за Варна до 6546 за Куклен. 1/5 от населението на агломерационните ареали е на територията на Столичната община, а заедно с другите две общини с големи градски центрове (Пловдив и Варна) този дял е 32,6%.

Населените места, попадащи на територията на агломерационните ареали са 2299 – 43,4% от всички населени места в

---

²⁷ Шишманова, М. Централните райони в контекста на регионалното развитие в Р. България, 2011, Авангард Прима, София, р. 1- 305

²⁸ НСИ, текуща демографска статистика

страната. В градовете е съсредоточено 79,6% от населението на агломерационните ареали, а в селата – 20,4% при средно за страната: съответно 71,1% в градовете и 29,9% в селата. Сходните стойности на градското и селското население на агломерационните ареали и на страната показват, че по-голямата част (87%) от градското население на България попада в обхвата на агломерационните ареали.

Постепенно населението намалява между последните две преброявания, което продължава и понастоящем. На фона на общото намаление, част от общините в ареалите са с положителен прираст. Естественото възпроизводство на населението се осъществява при намаляващ отрицателен естествен прираст. За годините 2001-2011 естественият прираст на населението от агломерационните ареали е – 4,5‰ и –3,0‰ (средно за страната –5,6‰ и –4,3‰). Измененията в естествения прираст се обуславят от увеличаването на раждаемостта – както на абсолютния брой на родените (с 9,5 хил. души), така също и на коефициента на раждаемост (от 8,7‰ на 10,5‰).

Равнището на безработица в общините от агломерационните ареали (5,43%²⁹ средногодишно за 2011 г.) е 1,4 пъти по-ниско от средното за страната (7,59%). За сравнение средногодишното равнище на безработицата в ЕС-27 е 7,13%, а в Евростат е 7,42%.

Агломерационните ареали са територии с най-висока степен на изграденост на техническата, социалната, производствената инфраструктура и с най-големи възможности за създаване на иновации и трансфер на технологии.

3.4.2. Ситуация на периферията

Неблагоприятните демографски процеси в селата на периферията протичат с по-бързи темпове в сравнение със същите сред градското население. Тези резултати са в съответствие с изводите произтичащи от проведено изследване относно миграционните нагласи на населението.³⁰ Съгласно получените резултати е налице значителна потенциална нагласа за смяна на местоживеенето от страна на селското население. Половината от анкетираните лица отговарят, че при всички случаи ще сменят мястото на живеене, като най-често реализацията на тези намерения се свързват със заселване в столицата или в чужбина. Ако прогнозните разчети за намаляване на населението от естествения прираст се сбъднат и потенциалните намерения за смяна на мястото на

---

²⁹ Данни на Агенцията по заетостта

³⁰ Шишманова, М. Централните райони в контекста на регионалното развитие в Р. България, 2011, Авангард Прима, София, р. 1- 305

живеене се реализират, в близките няколко години може да се очаква още по-голям дефицит на човешки потенциал в селата на периферията.

От направения анализ се налагат следните изводи:

- Получените прогнозни резултати в голяма степен отговарят на изразените желания от страна на селското население да мигрира извън пределите на общината;

- Като цяло в близките няколко години се очаква по-нататъшно влошаване на демографската ситуация в селските общини или периферията;

- По-силно тази негативна тенденция се предвижда да се прояви в селата;

- За да се противодейства на факторите, формиращи нагласата за смяна на населеното място, за привличане и задържане на населението, от съществено значение е максимално да се използват възможностите на финансовите инструменти предвидени в НППСР до 2013 г.

3.5. Възможни модели за прилагане в България

В българските условия могат да се осъществят няколко модела на взаимодействие между централните територии и периферията.

- Теоретичните модели за взаимовръзките и развитието на централните и периферните райони показват посоките на развитие при различни варианти като подходи, за да се постигне стабилно равновесие, споделена статичност, поляризация, дифузия, дифузно равновесие, динамика и конкуренция. Представени са преходите на тези състояния до създаването на производствена верига, стабилизиране на територията и демографската ситуация.

Табл.1. Модели

Настояща ситуация		Бъдеща ситуация		
Модели				
	Централен район	Периферия	Действие	Резултат
1.	Централен район на голям град – агломерационен ареал	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Изграждане на техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри и създаване на нови дейности	Голяма възможност за внедряване на иновации и трансфер на технологии в периферните райони и „събуждане” на местните ресурси. Засилване на взаимообмена на кадри. Развитие на силна конкуренция.

Настояща ситуация		Бъдеща ситуация		
Модели				
	Централен район	Периферия	Действие	Резултат
				Дифузно развитие на икономика и социална инфраструктура.
2.	Централен район на среден град – агломерационен ареал	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Изграждане на техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри и създаване на нови дейности	Сравнително добра възможност за внедряване на иновации и трансфер на технологии в периферните райони и „събуждане” на местните ресурси. Възможен взаимнообмен на кадри. Възможности за създаване на конкурентна среда в производствената и социалната сфера.
3.	Централен район на среден град с формирано ядро	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Изграждане на техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри и създаване на нови дейности	Възможност за внедряване на иновации и трансфер на технологии в периферните райони и „събуждане” на местните ресурси. Стимулиране на взаимнообмена на кадри и конкуренцията.
4.	Централен район на голям град – агломерационен ареал	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Недоизградена техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри	Деградирани и отрицателни процеси в демографското развитие, деградирани на техническата, социалната и производствената инфраструктура в периферията и влошаване общото състояние на периферните територии, разкъсване на връзки

Настояща ситуация		Бъдеща ситуация		
Модели				
	Централен район	Периферия	Действие	Резултат
5.	Централен район на среден град – агломерационен ареал	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Недоизградена техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри	Изостряне на отрицателните процеси в демографското развитие, деградиране на техническата, социалната и производствената инфраструктура в периферията и възможност за създаване на „мъртви” територии
6.	Централен район на среден град с формирано ядро	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Недоизградена техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри	Силно изостряне на отрицателните процеси в демографското развитие, силно деградиране на техническата, социалната и производствената инфраструктура в периферията и създаване на „мъртви” територии
7	Централен район на голям град – агломерационен ареал	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Селектирано доизграждане на техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри, създаване на нови дейности	Създаване на предпоставка за преминаване на част от периферните райони в централни, или разширяване на централните райони, внедряване на иновации, трансфер на технологии, създаване на нови връзки и вериги, формиране на икономика, трансформираща се от поляризирана в дифузна и създаване на дифузно равновесие на икономика и население. Засилване на конкуренцията.

Настояща ситуация		Бъдеща ситуация		
Модели				
	Централен район	Периферия	Действие	Резултат
8	Централен район на среден град – агломерационен ареал	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Селектирано доизграждане на техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри, създаване на нови дейности	Създаване на предпоставка за преминаване на част от периферните райони в централни, или разширяване на централните райони, създаване на нови връзки и производствени вериги, формиране на стабилна поляризирана икономика. Възможности за създаване на конкурентна среда в производствената и социалната сфера.
9	Централен район на среден град с формирано ядро	С лоша демографска ситуация, слабо развита техническа, социална и производствена инфраструктура	Селектирано доизграждане на техническа, социална и производствена инфраструктура в периферията, квалифициране на кадри, създаване на нови дейности	Създаване на предпоставка за „засилване”. Възможности за създаване на конкурентна среда в производствената и социалната сфера на централния район и възможност за преминаване на част от периферния район в централен, или разширяване на централните райони, създаване на нови връзки, и възможности за създаване на поляризирана икономика и конкурентна среда.

- Проиграните три типа на развитие с различна степен на действие върху периферията и централните райони показва различни типове на краен резултат, като всеки тип поотделно ще се диференцира,

ще възплътява някаква индивидуалност в зависимост от спецификата си. Това разнообразие ще провокира и определена конкуренция и би трябвало да предизвика и растеж в икономиката и подобряване на демографската ситуация.³¹

- Крайният случай, ако не се оказва противодействие на западането на перифирните райони, ще доведе до свиване на реалното национално пространство, доразсъкване на връзки и създаване на „мъртви“ територии. Централните райони ще се пренасищат с дейности и икономика, ще станат по-конкурентноспособни, но същевременно трябва да се създават равностойни условия за привлекателност на дейности както в централните, така и в периферните със „събуждане“ на техните ресурси.³²

3.6. Проблеми на старите локализации – промишлени зони

Огромнен проблем съществува в промишлените зони на България относно разчистването и рекултивацията от замърсяване, предизвикано от строителни отпадъци. Старите промишлени зони, вече почти нефункциониращи в голямата си част, започват постепенно да се разчистват на части. Проблемите са в техните големи териториални размери. Тези терени са предимно ситуирани в 28-те областни градски центрове, някои малки и много малки градове. Техните функции вече ще се променят след тяхното разрушаване и разчистване на сградния фонд и техническата инфраструктура. Те могат да бъдат отново предимно с промишлени или други функции като озеленяване. Съгласно Закона за устройство на територия и Наредбата за правила и нормативи за устройство на отделните видове територии и устройствени зони, в трите разновидности промишлени територии озеленената площ трябва да заема 20-40 на сто, като една трета от нея трябва да бъде осигурена за озеленяване с дървесна растителност. Промислените зони по някога заемат от 1/3 до 1/4 от територията на града. С разработването на новите Общи устройствени планове на градовете и с Интегрираните планове за градско възстановяване и развитие тези производствени зони се преотреждат в голямата част от случаите за високотехнологични производства (технологичен парк и др.), а понякога остават същия вид промишлена зона.³³

---

³¹ Шишманова, М. Модели на централните и периферни райони, (2010) Списание "Управление и устойчиво развитие", Лесотехнически университет, София, том 27, бр. 3-4, р.176-183

³² Пак там

³³ Shishmanova, M. B. Kolev, Reclamation of disturbed areas in industrial zones of Bulgaria, 2014, 9th International Soil Science Congress on "The Soul and Civilisation" 14-16 October 2014, Antalya, Turkey, pp. 178- 185

3.7. Стратегията Европа 2020 и Европейската градска програма

Осъществяването на Стратегията Европа 2020 зависи от някои амбициозни цели за заетостта, научните изследвания, образованието, намаляването на бедността и изменението на климата/енергията. С нея не се постигат само целите за устойчивост на околната среда, на количествения растеж или да се отговори на новите социални нужди. Тя цели да се направи преглед на модела за развитие и с него да се преосмисли градския модел, с който трябва да се управлява, планира и регулира пространственото развитие. Това не означава отказ от градския модел на XX век, изграден въз основа на трите П: публични средства, приходи и планиране-регулиране. Необходимо е да преследваме съвременен модел за управление на града, задвижван от новите три характеристики: устойчивост, регенериране и реактивиране.³⁴

Като част от политиката на сближаване, Европейската градска програма действа с нова сила и чрез проактивна визия за излизане от кризата, като се съсредоточава върху тройна цел:

а) да помогне градските райони да развият основната си физическа инфраструктура, като предпоставка за растеж, за да се използва напълно потенциала за икономически растеж в Европа, диверсификация на икономиката и енергетиката и устойчивост на околната среда;

б) да помогне градските райони да се модернизират, като решат икономическите, социалните и екологичните проблеми с интелигентни инвестиции в инфраструктурни и технологични услуги и тясно свързани с нуждите на националните, регионалните и местните характеристики;

в) да се предприеме реконструиране на градските райони чрез възстановяване на индустриални терени и замърсени земи, като се има предвид необходимостта от връзки между градските и селските райони, с оглед насърчаване на приобщаващо развитие в съответствие със стратегията Европа 2020.

Взаимодействието между взривното нарастване на градското население, което дава отпечатък върху планетата и кризата на финансовия модел на развитие изисква да се преразгледат парадигмите и практиките за управление на територията по отношение на растежа, натрупването и консумацията. Необходимо е също така да се планира и регулира свиването и повторната употреба на терени, постигане на уплътняване и полицентризъм. Градът трябва да се развива с тенденция да приеме маргинални райони като стъпки за регулиране на маржовете

---

³⁴ Стратегия Европа 2020

(въвеждане на обществени услуги, пътища, социални жилища и т.н.), да насърчава ефекта на привличане и потребление на ресурси (преди всичко на земята). Градът трябва да изисква нови морфологии на застрояване и преконфигуриране на пространството от освободени от процеси терени, като произвежда повече адаптивни, гъвкави градски структури.

Програмата за градско развитие в рамките на Европейската градска политика трябва да отговаря на следните условия:

а) да се фокусира върху мрежата от столични градове, за да се засили конкурентоспособността чрез функцията им на шлюзове и материални активи на мрежата от средните градове и градските клъстери;

б) да разглежда средните градове като „хъб територии“ и „функционални области“ с акцент върху модели за полицентрично развитие като резерви на творчество (креативност) и генериране на развитие.³⁵

Изграждането на стратегията се осъществява чрез три възможности:³⁶

а) редизайн и модернизирание на градските услуги за обитателите и потребители на града;

б) разработване на добри практики за социално включване на най-уязвимите групи от населението, както и за районите и кварталите в неравностойно положение;

в) укрепване на капацитета на градовете, за да се засилят сегментите на най-ценните от глобалните производствени вериги, засилване ролята на „местния ключ“ на енергийния поток в дълги мрежи на местно развитие.

В Дневен ред 2020 за качество на територията се казва, че трябва да бъде в състояние да се осъществява стратегия на интервенция, структурирана около три цели:

а) защита на територията и укрепване на сигурността на селищата не само чрез реактивни действия, но и чрез овластяване на хората, с което се възлагат грижи за териториите, намаляване на обезлюдяването или облагородяване на селските системи и екологично реактивиране и икономика на ландшафта;

б) насърчаване на природното разнообразие, укрепване на културното наследство и стимулиране на полицентрични центрове, което означава свързване в по-широки мрежи, предоставящи модели на

---

³⁵ Стратегия Европа 2020

³⁶ Пак там

живот във вътрешните райони, които са конкурентни с тези, предлагани от крайбрежните градски зони или от метрополията;

в) засилване на развитието и работата чрез повторно използване на ресурсите и потенциалните вредители, така че на вътрешните зони да се позволят значителни нови възможности за производство и заетост.

4. Културни пейзажи

4.1. Европейският град и културните пейзажи

„Европейският град“ е проява на културното „номадство“. Не се ограничава до обхвата на времето и пространството, който е увековечен от някои местни традиционни селища. Също така това традиционно селище е било изнесено в Азия и при колонизацията на части от Америка, което и до днес влияе на някои явления на глобализацията, които се отнасят именно до архитектурната и градоустройствената култура.

Европейската идентичност на града е многовариантна. Голямо разнообразие, прости абстракции и обобщения, отнасящи се до измислени и свързани с няколко модификации процеси, обосновават материалната конфигурация на градската територия. Тя се определя от морфологичното разнообразие, както и от много специфичното културно наследство, което желае да внесе висока степен на повторемост и постоянство.

Ето защо европейският град е сложен културен комплекс, разнородна структура, категория на човешкото пространство, форма, въплътена в устройството на територията. Това е различен ареал – селище, толкова разнообразно и все още разпознаващо се по носещите белези, които са информатори на времето, за да доведе всеки момент до замяна на „образа на града в Европа“ с „образа на ситито на Европейския съюз“. Образът на европейските градове показва един вид „инвариантен възел“ в гамата от много променливи характеристики, които позволяват адаптация и промяна в различните му проявления.

„Възел“ представлява и въпросът за идентичността и идентификацията. Идентичността е ефектът от генните качества, а идентификацията, както се казва в психологически смисъл, е едно място на активност на субекта, което се получава и разпознава емоционално и интелектуално, и което наричаме „пейзаж“.

Външният вид на града, показва как се е изграждал във времето. Културните пейзажи изискват да се наблюдават в детайли местата, в рамките на които се извършват социални практики и общуване, градските материали, с които те влизат в контакт, метричните, текстурни и типологични характеристики на града, състоянието на

тяхното опазване, поддържане и деградация, на адаптивността и възможността за тяхното деформиране и трансформация.

Добре е изследванията да се свържат със социалните практики, тъй като те са преживени и разказани от самите обитатели, и съдържат различна темпоралност. Така се реконструират и разпознават микро изображения и митове за развитието на града. „Образът” на европейския град се разглежда като термин, който може да се колебае в огромен семантичен диапазон – между минималното означаване на техниката на изграждане на материалната среда и териториалната структура на града, от една страна, и преобладаващи техники за маркетинг и по-голямо значение от философски и психологически аспект.

Втората характеристика на Европейския град (или на културните пейзажи), която е разпространена, е че той е лишен от типологични традиционни описания. Така се стига до инфлация на архитектурните форми, които са незначителни във видовете градски структури и се появяват без да е необходимо на морфологично или символично място. Фрагментирането на процесите и изникването на такива структури, разнообразието от архитектурни форми, създаването на незначителни населени места, сгради и комплекси за отдих и търговия, неефективното ползване на земята, както и изявата на такива градове, се проявяват като масов индивидуализъм.

Приемането и осмислянето на „дифузния град” като част от историята на съвременния европейски град, за спонтанно фрагментиране на точни микросистеми, на местно ниво действат заедно рационални процеси на самоорганизация в качеството на преоткриване на територията и производство на различни кодове и символи

Така наречените „не-места” от европейското градско разрастване са признати като „тестове” и са станали обект на анализ на антропологията и семиотиката.

4.1. Културните пейзажи и ЮНЕСКО

Изследването посветено на културните пейзажи, анализирани с различните им компоненти, проследява развитието на културното наследство чрез определяне на необходимите условия, които довеждат до въвеждането на културния ландшафт, както е определено от ЮНЕСКО и Европейската конвенция за ландшафта. Международната защита в областта на ландшафта е консервативна и по същество насочена изключително към запазването на някои пейзажи, или по-точно тези, които се характеризират с естетически и културни ценности от изключителен тип. Трябва да се приеме подход, че не трябва да се изоставя естетическата концепция на пейзажа, но тя трябва да отразява волята на разбиране отвътре в цялостност от тези обикновени и

изграждащи средата хора. Ето защо всичко относно културния пейзаж се състои в това дали той се приема като „съществен елемент от контекста на живота на хората, израз на разнообразието на общото им културно и природно наследство, както и основа за тяхната идентичност“. Еволюцията в Европа е възприемана на идеята, че ландшафтът или културният пейзаж е резултат от взаимоотношенията между човека и природата. Културният пейзаж може да характеризира части от територията, а не неговата цялост. Следва обаче да се отбележи, че с един и същ код трябва да се отнасяме до по-широка територия, която включва области, компрометирани и разградени по отношение на ландшафтното планиране. Това планиране се изразява чрез програми не само за опазване, но и чрез планове за възстановяване, реконструкция и подобряването на ландшафта, с оглед на бъдещото управление. Общото наследство и културният пейзаж, като елементи на територията, е необходимо да се вземат предвид не само по отношение на индивидуалните им характеристики, но и на възможните връзки със свързани с тях комплексни системи.

Заклучение

Атропогеографията се явява наука за човека, формиращ своята икономическа, социална, екологична среда за живеене, която трябва да управлява така, че да бъде устойчива във времето и пространството.

Проследяването във времето на промените, настъпили по територията от дейността на човека, показва, че трябва основно да се съблюдава избора на локация за обитаване, производство, отдих или целия локализационен процес на човешката дейност.

Днес с изграждането на информационното общество, базиращо своето бъдеще на знанието, означава то да стъпва на триъгълника на знанието, а именно да поддържа устойчива връзка между наука–образование–бизнес. Всичко това крие и риск³⁷, който може да се определи като комбинация от вероятността за настъпване на дадено събитие и последствията от него. Всяка човешка дейност може да бъде засегната от събития, които да създават благоприятна възможност (положителен риск) или заплаха (отрицателен риск). Управлението на риска все повече се възприема като дейност, имаща за цел изучаване и управляване както на положителния, така и на отрицателния ефект на даденото събитие. При конструирането на настоящия модел на средата на човека трябва да се стремим да разглеждаме риска и в двата му аспекта по отношение на локализационния избор на „технология“ върху дадено „място“, съблюдаване опазването на околната среда и изграждане на разумни културни пейзажи.

---

³⁷ ISO/IEC Ръководство 73

Anthropogeography, the new geography of economic and spatial development of the settlement network

***Prof. Maria C. Shishmanova PhD
South Western University "Neofit Rilski", Blagoevgrad***

Abstract: *The study draws on contemporary views of anthropogeography and offers some new treatments on its interpretation and development. It presents the basis and superstructure of the new geography of the economy and the related changes in the spatial development of the settlement network and cultural landscapes. These changes form also the regional problems of society. From this perspective, anthropogeography may be deemed to form the regional geography of human society. The study examined the uneven distribution of population on the territory, the reasons for such distribution and its social, economic, demographic and cultural issues in relation to existing geographical environment and resources necessary to carry out policies. Analyzed through this prism anthropogeography is the science of humans forming their economic, social, ecological living environment, which should be managed so as to be sustainable over time and space.*

Keywords: *anthropogeography, urban geography, economic geography, cultural landscape*